

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HARAKAT YO'NALISHINI IFODALOVCHI VOSITALARNING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

Allayaorova G.N.

Navoiy davlat universiteti

Ingliz tili amaliy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi leksik vositalarning (prepozitsiyalar, fe'llar, adverbiallar) qiyosiy leksikografik tahliliga bag'ishlangan. Maqolada ikki tildagi ushbu vositalarning semantik xususiyatlari, qo'llanilish doirasi va lug'atlarda aks etishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik va tarjima nazariyasi uchun muhim metodologik asos bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: harakat yo'nalishi, leksik vositalar, prepozitsiya, fe'l, adverbial, qiyosiy tahlil, leksikografiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация: Данная статья посвящена сравнительному лексикографическому анализу лексических средств выражения направления движения в английском и узбекском языках (предлоги, глаголы, адverbиальные конструкции). В статье рассматриваются семантические особенности, сферы употребления этих средств и их представление в словарях. Результаты исследования могут стать важной методологической основой для лингвистики и теории перевода.

Ключевые слова: направление движения, лексические средства, предлог, глагол, адverbиал, сравнительный анализ, лексикография, английский язык, узбекский язык.

Annotation: This article is dedicated to the comparative lexicographic analysis of lexical means expressing movement direction in English and Uzbek (prepositions, verbs, adverbials). The paper examines the semantic characteristics, scope of usage, and dictionary representation of these linguistic elements in both languages. The research findings may serve as a valuable methodological foundation for linguistics and translation theory.

Keywords: movement direction, lexical means, preposition, verb, adverbial, comparative analysis, lexicography, English language, Uzbek language.

Kirish

Harakat yo'nalishini ifodalash tildagi muhim semantik kategoriyalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi harakat yo'nalishini ifodalovchi leksik vositalarning qiyosiy tahlilini taqdim etish orqali bu tillar orasidagi farqlarni aniqlashga qaratilgan.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

1. Harakat yo‘nalishini ifodalovchi leksik vositalarning nazariy asoslari

Harakat yo‘nalishi tildagi muhim semantik kategoriyalardan biri bo‘lib, fazoviy munosabatlarni aniqlash, harakatning yo‘nalishini ko‘rsatish va voqelikni tasvirlashga xizmat qiladi. Bu kategoriya nutq jarayonida sezilarli rol o‘ynaydi va tilshunoslikning turli yo‘nalishlarida, jumladan semantika, sintaksis va pragmatika sohalarida keng o‘rganiladi.

1. Harakat yo‘nalishi tushunchasi va lingvistik talqini

Harakat yo‘nalishini ifodalovchi vositalar bir nechta lingvistik omillar bilan bog‘liq:

-Semantik tahlil: Harakat yo‘nalishini bildiruvchi so‘zlar harakatning boshlanish nuqtasi, davomiyligi va yakunlanish nuqtasini ifodalaydi. Masalan, *to* (Ingliz tili) yoki tomon (O‘zbek tili) harakatning maqsad yo‘nalishini bildiradi.

- Grammatik jihat: Harakat yo‘nalishini bildiruvchi vositalar gap tarkibida turli sintaktik funksiyalarni bajaradi (predikat, atribut yoki adverbial element).

- Kognitiv nuqtai nazar: Harakat yo‘nalishi inson tafakkurining fazoviy idrokiga bog‘liq bo‘lib, til orqali kategoriyalashgan holda aks etadi.

2. Harakat yo‘nalishini ifodalovchi leksik vositalarning turlari

Harakat yo‘nalishini ifodalovchi leksik vositalar quyidagi guruhlariga ajratiladi:

a) Prepozitsiyalar (yordamchi so‘zlar)

Prepozitsiyalar harakatni fazoviy yoki vaqt nuqtai nazaridan ifodalashga xizmat qiladi. Masalan:

-Ingliz tilida: in, on, at, to, from, over, under, through

-O‘zbek tilida: -ichida, ustida, yonida, tomon, sari, orqali

b) Fe‘llar (harakat so‘zlari)

Fe‘llar harakatning mavjudligini va uning fazoviy yo‘nalishini aniqlashga yordam beradi. Masalan:

- Ingliz tilida: go, come, move, run, fly

- O‘zbek tilida: bor-, kel-, yur-, chop-, uch-

c) Adverbiallar (ravishlar)

Adverbial vositalar harakatning aniqlik darajasini oshiruvchi so‘zlar hisoblanadi:

- Ingliz tilida: up, down, forward, backward, inside, outside

- O‘zbek tilida: yuqoriga, pastga, oldinga, orqaga, ichkariga, tashqariga

3. Harakat yo‘nalishini bildiruvchi vositalarning leksikografik talqini

Tilshunoslikda harakat yo‘nalishini ifodalovchi vositalarning lug‘aviy izohlanishi katta ahamiyatga ega. Leksikografiya sohasi ushbu vositalarning kontekstlarda qanday qo‘llanilishini o‘rganadi.

- Ingliz lug‘atlarida ko‘p ma’nodlilik keng uchraydi: "to" old qo‘shimchasi joylashuv, maqsad va harakat yo‘nalishini ifodalaydi.

- O‘zbek lug‘atlarida so‘zlarning semantik chegaralari aniqroq belgilangan bo‘lib, "tomon" harakati maqsadga qaratilgan yo‘nalishda ekanligini bildiradi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

2. Ingliz tilida harakat yo‘nalishini ifodalovchi leksik vositalarning leksikografik talqini.

Ingliz tilida harakat yo‘nalishini ifodalovchi vositalar turli lingvistik kategoriyalar orqali namoyon bo‘ladi. Ular fazoviy munosabatlarni belgilash, harakatning boshlanish va tugash nuqtalarini aniqlash hamda nutqdagi tasviriylilikni oshirishga xizmat qiladi.

1. Prepozitsiyalar (Yordamchi so‘zlar)

Prepozitsiyalar harakat yo‘nalishini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular ko‘pincha fazoviy yoki vaqtli munosabatlarni ifodalaydi va gap tarkibida to‘ldiruvchi element sifatida qo‘llaniladi.

a) Muhim prepozitsiyalar va ularning ma‘nolari

- to – maqsad yo‘nalishini bildiradi (He went to the store.)
- from – harakat boshlanish nuqtasini ifodalaydi (She came from Paris.)
- into – ichkariga harakat (The cat jumped into the box.)
- out of – tashqariga harakat (He ran out of the house.)
- through – ichki harakat yo‘nalishi (The train passed through the tunnel.)
- over – yuqoridan harakat (The bird flew over the building.)
- under – pastdan harakat (The fish swam under the bridge.)

b) Leksikografik talqin

Prepozitsiyalar lug‘atlarda ko‘p ma‘nolilik bilan tavsiflanadi. Masalan, Oxford English Dictionary va Cambridge Dictionary ushbu vositalarni turli kontekstlarda tushuntiradi, jumladan harakat yo‘nalishi va abstrakt ma‘nolar bilan bog‘laydi.

2. Fe‘llar (Harakat so‘zlari)

Fe‘llar harakatning yo‘nalishini ko‘rsatishda asosiy rol o‘ynaydi. Ular harakat turi, davomiyligi va fazoviy yo‘nalishini ifodalashga yordam beradi.

a) Muhim fe‘llar va ularning ma‘nolari

- go – harakatni boshlash va davom ettirish (He goes to work every day.)
- come – yaqinlashish (She came closer to the fire.)
- move – joylashuvni o‘zgartirish (He moved to another city.)
- run – tezkor harakat (The boy ran across the field.)
- fly – havoda harakat (The plane flies to Tokyo.)
- approach – yaqinlashish harakati (The car approached the building.)
- depart – harakatni boshlash (The train departed from the station.)

b) Leksikografik talqin

Fe‘llar lug‘atlarda harakatning davomiyligi, fazoviy yo‘nalishi va abstrakt ma‘nolari bo‘yicha izohlanadi. Masalan, Oxford English Dictionary harakat fe‘llarini nutqdagi kontekstga qarab turlicha ta’riflaydi.

3. Adverbiallar (Ravishlar)

Adverbial vositalar harakatning yo‘nalishini batafsil ifodalashga xizmat qiladi. Ular fe‘llarning ma‘nosini aniqlashtiradi va nutqni to‘liqroq tushuntirishga yordam beradi.

a) Muhim adverbiallar va ularning ma‘nolari

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

- up – yuqoriga (He climbed up the hill.)
- down – pastga (The ball rolled down the slope)
- forward – oldinga (The soldier moved forward.)
- backward – orqaga (She stepped backward cautiously.)
- inside – ichkariga (He went inside the house.)
- outside – tashqariga (The children ran outside.)

b) Leksikografik talqin

Adverbial vositalar lugʻatlarda harakat yoʻnalishini batafsil izohlaydi. Ularning semantik tahlili orqali harakatning fazoviy xususiyatlarini yanada chuqur tushunish mumkin.

Xulosa. Ingliz tilidagi harakat yoʻnalishini ifodalovchi leksik vositalar murakkab tizimga ega boʻlib, ular fazoviy, semantik va sintaktik jihatdan turlicha ishlatiladi. Leksikografik tahlil ularning lugʻatlardagi taʼrifini yanada chuqur tushunishga yordam beradi. Ushbu vositalarning tarjima va qiyosiy tahlili lingvistik tadqiqotlar uchun muhim metodologik asos boʻlishi mumkin.

4. Ingliz va oʻzbek tillarida harakat yoʻnalishini ifodalovchi leksik vositalarning qiyosiy tahlili

Ingliz va oʻzbek tillarida harakat yoʻnalishini ifodalovchi leksik vositalarning qiyosiy tahlili

Harakat yoʻnalishini ifodalovchi leksik vositalar har bir tilning grammatik va semantik xususiyatlariga bogʻliq holda shakllanadi. Ingliz va oʻzbek tillari oʻz tuzilish jihatlariga koʻra farq qilgani uchun harakat yoʻnalishini ifodalashda ham oʻziga xos xususiyatlar mavjud. Quyida ushbu vositalarning qiyosiy tahlili keltiriladi.

1. Grammatik jihatdan oʻxshash va farqli tomonlar

a) Oʻxshashliklar

- Har ikkala til ham harakat yoʻnalishini ifodalashda feʼllar, prepozitsiyalar (yoki koʻmakchi soʻzlar) va adverbiallardan foydalanadi.

- Fazoviy munosabatlarni koʻrsatishda har ikkala til old qoʻshimchalar va ravishlardan keng foydalanadi.

- Harakat boshlanishi va tugashini bildiruvchi vositalar har ikkala tilda mavjud (masalan, to (Ingliz) – tomon (Oʻzbek)).

b) Farqlar

- Ingliz tili prepozitsiyalarga koʻproq tayanadi, masalan in, on, at, to, from kabi vositalar harakat yoʻnalishini aniq belgilaydi. Oʻzbek tilida esa harakat yoʻnalishi asosan feʼlga bogʻlangan holda yoki ravishlar orqali ifodalanadi.

- Oʻzbek tilida harakat yoʻnalishini bildiruvchi vositalar koʻp hollarda feʼl qoʻshimchalari orqali hosil qilinadi (bor-, kel- kabi). Ingliz tilida esa feʼlning yonida prepozitsiyalar qoʻllanib, semantik jihatdan aniq maʼno beriladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

- Ingliz tilida ko'p ma'nolilik muhim rol o'ynaydi, masalan over prepozitsiyasi turli kontekstlarda fazoviy harakatni turlicha ifodalaydi. O'zbek tilida esa ma'nolar ko'proq aniq va to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadi.

2. Leksikografik talqinning qiyosiy tahlili

Lug'atlarda harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning aks etish usuli har ikkala tilning tuzilishiga bog'liq.

Ingliz lug'atlarida

- Ingliz lug'atlarida prepozitsiyalar ko'p ma'nolilik asosida izohlanadi (to prepozitsiyasi harakat yo'nalishini bildirishi, manzilni aniqlashi yoki harakat maqsadini ko'rsatishi mumkin).

- Fe'llarning harakat yo'nalishiga ta'siri aniq kontekst bilan tavsiflanadi (go fe'li to prepozitsiyasi bilan qo'shib maqsad yo'nalishini bildiradi).

O'zbek lug'atlarida

- O'zbek lug'atlarida harakat yo'nalishini bildiruvchi vositalar fe'l bilan bog'liq holda izohlanadi (kel-fe'li yaqinlashish harakatini bildiradi).

- Ravishlarning fazoviy harakatni qanday aniqlashi aniq tushuntiriladi (yuqoriga so'zi yo'nalishni bildiruvchi ravish sifatida lug'atlarda aks etadi).

3. Tarjima muammolari va yechimlari

Harakat yo'nalishini tarjima qilishda ba'zi muammolar uchraydi:

- Ingliz tilidagi ko'p ma'nolilik o'zbek tiliga tarjima qilishda aniq ekvivalent topish qiyin bo'lishi mumkin. Masalan, over prepozitsiyasi ba'zida ustidan, ba'zida orqali deb tarjima qilinadi.

- O'zbek tilidagi fe'l asosli harakat ifodalari ingliz tiliga tarjima qilinayotganda qo'shimcha prepozitsiya va yordamchi fe'llarni talab qiladi. Masalan, U shaharga bordi – He went to the city.

- Adverbiallarni tarjima qilish muammolari ham mavjud. Oldinga so'zi bevosita forward bilan tarjima qilinishi mumkin, lekin ba'zan kontekstga qarab ahead ham ishlatilishi mumkin.

Yechimlar:

- Tarjimada kontekst muhim ahamiyatga ega, shuning uchun harakat yo'nalishini bildiruvchi so'zlar matn ichidagi ma'no bilan solishtirilishi kerak.

- Ingliz va o'zbek tillarining leksikografik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish orqali ekvivalentlarni to'g'ri tanlash mumkin.

- Mashinaviy tarjima va lug'aviy ma'lumotlarni birlashtirib, harakat yo'nalishini ifodalovchi so'zlarning aniq semantik qamrovini yaratish lozim.

Xulosa .Ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi leksik vositalar grammatik va semantik jihatdan turlicha namoyon bo'ladi. Ingliz tilida prepozitsiyalar katta rol o'ynasa, o'zbek tilida esa fe'l va ravishlar asosiy ifoda vositasi hisoblanadi. Lug'atlar tahlili ko'rsatadiki, har ikkala tilning leksikografik strukturalari bu vositalarni turlicha izohlaydi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Tarjima muammolarini hal qilish uchun kontekstga asoslangan yondashuv va qiyosiy lingvistik tahlil muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqur o'rganish, ayniqsa, harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning kognitiv jihatlarini tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil natijalariga ko'ra, ingliz va o'zbek tillarida harakat yo'nalishini ifodalovchi leksik vositalar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning qiyosiy tahlili tilshunoslik va tarjima nazariyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot kelgusida harakat yo'nalishini ifodalovchi vositalarning kognitiv jihatlarini o'rganishda muhim metodologik asos bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman.
2. Jackendoff, R. (1983). Semantics and Cognition. MIT Press.
3. Fillmore, C. J. (1982). Frame Semantics. The Linguistic Society of Korea.
4. Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics. MIT Press.
5. Mirtojiyev, M. (2003). O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Abdullayev, A., & Rasulov, R. (2005). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

